ВИХОР У ЗАТИШКУ

Ґуральня гордовито, як храм, піднесла димаря до хмар і з презирством дивиться на приплесканий до землі шкільний будинок. Так, певно, дивиться жирафа з височини своєї довгої шиї на приземну черепаху.

Школа стара й ветха. Колись вона була робітничою казармою. А як не став пан держати постійних робітників, а старий казарме ний будинок був придатний хіба лише на дрова, заворушились у панській душі честолюбні наміри, здійснити які небагато коштувало.

Одним словом, ціною двох сажнів трухлявих дров зажив пан слави діяча та благодійника освіти народної.

З великою урочистістю будинок подаровано земству на школу. З цього приводу багато випито та з'їдено, а ще більше довелося земству витратитись на ремонт того будинку.

З того часу, пишним стилем кажучи, темне царство Бахуса пронизав промінь освіти, але був він немічний та блідий, і ґуральня ні на крихту не збавила свого гонору.

Навпаки, димар її зробився немов вищий, і коли раніш не сягав до хмар, то тепер, гордий з учинку свого пана, напевно, мішав дим з хмарами, приємно лоскочучи божі ніздрі алкогольними випарами.

Хіба могла конкурувати в такому ділі школа, навіть висунувши рекордсменом Онуфрія Петровича Лопатку? Ні. Лопатка не поступився б перед ґуральнею алкогольними пахощами, але пахощі його були, так би мовити, призначені для земних сфер, а не для небесних.

Лопатка був за вчителя в цій школі з самого її початку. Його сизий ніс на сто відсотків виправдував близьке сусідство з ґуральнею, а вдавлене чоло, що гарантувало оД жодних крамольних вимог, спричинило призначення Лопатки за вчителя в маєток. Доброчинність та богобояз-

ність були основними рисами Лопатчиної вдачі до революції. Як же з початку революції ці риси стали не модні, а до того ж і випить не було чого, Лопатка цілими днями гриз свою жінку, довготелесу Агафію Павлівну, обтяжену численними нащадками од трьох місяців до п'ятнадцяти років віку включно.

Коли од ґуральні пройти через панську садибу та столітній парк — дійдеш до села Корецького. Через це й ґуральня зветься Корецькою.

Корецьке — глухе поліське село, в якому за сім років школу скінчило лише четверо хлопців.

Солдати, зреволюціоновані на фронтах, повертаючи до Корецького, не могли сколихнути пасивності глухого поліського села. Вони, як гарматні набої в болоті, заглухали в нетрях трясовини.

Ходячою алегорією села був дід Хведь, глухий і підсліпуватий, що, ^за старою звичкою, охороняв ґуральню й школу. За працю йому ніхто нічого от уже три роки не платив, але він вірив, що пан повернеться і заплатить йому одразу.

Онуфрій Петрович жив з дідом Хведем у будиночку школи, а другий учитель, Йосип Іванович Петренко, мешкав в колишній панській конторі.

Петренка вже з рік як прислали з центру, з народної управи чи з ревкому. Яка тоді була влада, в маєтку не пам'ятають.

Оселився новий учитель у будинку на одшибі, цілими днями лежав і читав книжки з панської бібліотеки, які лишились не скурені якимсь щасливим випадком.

Інколи Петренко ходив на село, інколи до нього приходили хлопці, і Лопатка відразу оцінив свого колегу, як особу босяцького штибу, з якою не варт товаришувати порядній людині.

Цю думку про нового вчителя цілком поділяв колишній винокур Владислав Владиславович Шпон, людина огрядна, як сорокавідерна бочка, з перевернутим глечиком замість голови. У Шпона одна нога була на коло-Дянці і щоразу грузла в землю, як винокур реготом трубив своє засмальцьоване черево. А причин для реготу Шпон не дуже й шукав.

Майже щозечора пожильці маєтку сходились біля Щколи, частували один одного тютюном власного виробу *> Переказавши всі НОБИНИ, переходили до дебатів.

Лопатка був тієї думки, що найкраще демократична

°— А. Слісаренко

129

республіка з гетьманом або королем на чолі, а Петренко обстоював більшовиків, але не московських, а українських. Шпон участь у дебатах брав своїм реготом і, нареготавшись досхочу, йшов собі спати.

Маєток коло ґуральні з якихось причин не був розбитий під час революції, і він стояв високою мумією, загортаючи трухляві ребра в зелений саван старого парку та великого овочевого саду.

Парк своїми липами заманював невибагливих поліщуків перспективами нових личаків. З цього приводу Лопатка сварився:

— До того ж некультурність... це чортзна-що — обдерти живцем дерево. За це розстрілювати мало...

А дід Хведь, зрозумівши, про що мова мовиться, бурчав:

— А на моє умлєніє, коли в чоловєка пасталів нєту, так хай дере на здоров'я...— А помовчавши, в тоні глибокодумного додав: — Ремінь сильно дорогий...

У школі зимою відбувалося навчання, але мляво, "як мокре горить", бо Лопатка їздив кудись спекулювати жінчиними кофточками та власними старими штанами. Ці торговельні операції й були матеріальною базою його існування.

Петренкові спекулювати не було чим, проте він часто зникав днів на два, на три, а прийшовши додому, купував мішок картоплі і живився нею до нових мандрів.

Куди ходив, де бував Петренко, ніхто не знав, а сам він нікому про це не говорив. Шпон і Лопатка врешті дійшли думки, що Петренко — агент якоїсь партії, може, навіть чекіст, приставлений стежити за ними. Тому розмовляли з ним обережно, і в суперечці, нападаючи на Петренка, на всяк випадок вихваляли Радянську владу.

Шпон нікуди не їздив, сидів дома, маючи власні корови, свині, птицю та економку Настю, успадкував її правом од пана. Крім того, сусідня сільська громада доручила йому доглядати колишнього панського, а тепер громадського бугая.

Цей бугай, на ймення Нерон, був предметом Шпо-нового закохання, і як приводили селяни своїх миршавих корівок до бугая, Шпон із задоволенням ляпав себе по череву, од сміху дриґав колодянкою і неодмінно казав:

— А все ж наше зверху. Го-го-го!..

революція старанно обминала цілі три роки і Корець-ку ґуральню з маєтком, і сіре поліське село Корецьке. За три роки нічого не змінилося, і можна подумати, що старі порядки не розтрощено та викинуто на смітник, а лише чинність їх на якийсь час припинено.

Староста сільський Максим Тюхтій, як і три роки тому, скликав людей на сход до зборні неділями, по обідні пив чай у сусіднього парафіяльного попа Михайла, а як заїздили до Корецького військові частини по підводи, Тюхтій з мальовничим адміністративним пафосом лупцював своїм старорежимним костуром односельчан, що уникали поїздок у підводи. За це він мав завжди подяку військових, незалежно від їхніх політичних переконань.

Під ознакою припинення, а не руйнування старого ладу, непомітно прошкандибали три роки, а за ці три роки було дві події, що^одзначили хід історії. Перша, коли ділили дві тисячі десятин панської землі. Друга, як пішли корецькі хлопці гетьмана вигонити та й поробились більшовиками. Цим тільки й ознаменувалася революція, якої по правді в Корецькому не було, а прислали її готовеньку через волость із центру...

Хлопці, пішовши на гетьмана, не повернулись, так само, як і попович Гриша, що зорганізував їх. Тільки через людей дізнався піп, що його Гриша перейшов до більшовиків. Кожної служби поминає з того часу піп "блудного раба воїна Григорія" та молиться про "навернення на путі праведні" його.

В маєтку різно ставились до подій. Лопатка мовчав і тільки збільшив порцію лайки на адресу жінки. Петренко, що все шептався з поповичем та хлопцями, не пішов чомусь з ними, а Шпон обережно підступав:

— А я думав, що й ви підете... Я б і сам пішов, та нога...

— Ні,— муркав Петренко, а що "ні", не пояснював. Потім Шпон казав Лопатці:

— Боюсь я цього Петренка... Що воно за їден?

Не сколихнулось Корецьке і під час денікінського наступу. Біла армія не дійшла до нього верстов за п'ятде-Сят, і мовчазні мрії обережного Лопатки так і не справдилися.

А Двадцятого року, як наступали поляки, Шпон утратив рівновагу. Казав Шпон Лопатці та Петренкові з таким виглядом, ніби він вів польську армію на Україну.

— Пождіть, поляки навчать, як лад встановляти. Поляки зроблять під оріх...

Лопатка підтакував, Петренко, кусаючи вуса, буркав сердито:

— Буде й полякам те, що німцям було! Битимемо, аж пір'я летітиме.

Шпонові жирні очі бігали, як роздратовані миші.

— Ви, пане Петренку, придержали б язика, щоб не довелося прикушувати згодом! — Шпон прибрав роль заступника панівної нації.

— Так? А хто нещодавно казав, більшовики молодці? Га?

— Для дурнів казалося! — Шпон почервонів од хвилювання.

— Ах ти шпаче опудало! *&•

Шпон стрибнув до Петренка на своїй колодянці й, певно, упав би, коли б його не підхопив Лопатка!

— Заспокойтесь, Владиславе Владиславовичу, охота зв'язуваться з цим хуліганом... Плюньте,— нашіптував Лопатка Шпонаві, ведучи його до хати.

З того часу Петренка обминали. Віч-на-віч Лопатка говорив Шпонові, мрійливо підводячи очі:

— Ех, і вип'єм же ми з паном, згадавши старі добрі часи.— І довго й нудно розповідав, хто в його роду був поляком.

— Буде це Польща, а не Україна. ТТо Дніпро одійде під Польщу,— майже з дитячою радістю повторював Шпон.

Про Петренка не згадували.

Одного разу, як пожильці в маєтку спали по обіді й тільки Лопатчиха воювала з непокірним плем'ям своїх синів та дочок, до ґуральні підійшов отець Михайло й Тюхтій:

— Добридень, Агафіє Павлівно,— доброчинно привітався отець Михайло.

— Трясця вам у печінки, ідолова дітвора!.. Чисто весь город запаскудили...

Піп удруге привітався.

На цей раз Агафія Павлівна почула й одразу змінила роздратований вираз на привітний:

— Добридень, батюшко! Ви пробачте мені, так клята дітвора сердить...

— На те вона й дітвора,— подав гол оса Тюхтій.— Вй краще викличте до нас Онуфрія Петровича.

Та заходьте ж до хати.

__Ні, ми тут підождемо. Ми з панотцем ненадовго

Й по ділу...

Вийшов заспаний Лопатка, покликали ще Петренка і з виглядом людей, що затіяли державну змову, пішли всі четверо до порожньої шкільної аудиторії.

— Панове, я маю до всіх вас пильну справу, дуже важне діло...— почав піп і замовк.

Всі очікували на дальші слова.

Прокашлявшись, піп виклав причину свого візиту. Поляки наближаються і жорстоко карають не тільки більшовиків, а й їхніх родичів. У попа син більшовик, а в Тюхтія так само, а про Петренка й говорити нема чого. Всі кажуть, що він сам більшовик. Та й про Лопатку пле-щуть, ніби він допомагав селянам землю панську розміряти, а за це може сильно нагоріти!..

— Часи такі, панове, що суду правого не жди, як що — розстріл...— сумно закінчив панотець свою промову.

"Через сина в денце стукає, чорт гриватий",— думав Петренко. Щодо політичної благонадійності він був най-безнадійніший. Він мав підстави гадати, що поляки його не помилують, а тому не мав навіть охоти вишукувати спосіб легалізуватись при них. Тюхтій мав сина в більшовиках і дуже тішився думкою, що не в нього одного таке нещастя, а навіть і в такої людини, як "батюшка". Піп же найдужче

боявся, що поляки-католики будуть мати сина за причіпку до православного попа.

— Що ж ви робити думаєте, отець Михайло? — запитав Петренко.

— А я думаю, що треба нам зустріти польсько-українське військо з корогвами-святощами, хлібом-сіллю та й з дзвоном церковним, а для цього треба нам умовитись...

— Так, так!..— запобігливо підтакував Тюхтій.

Лопатка й Петренко якийсь час мовчали. Перший заговорив Лопатка, висякавши червоного носа у хустку непевного кольору.

— Воно так-то так, а як після поляків знов більшовики прийдуть?

Це запитання повисло на мовчанці присутніх. Петренко нахнюпив білі брови й думав. Тюхтій колупав косту-Ром підлогу, а піп дивився у вікно на горобців, що без-їУрботно вовтузились на бузовому кущі.

— Плювать мені на поляків, я сьогодні у повстанці йду! — сердито буркнув Петренко.

Хід думок у отця Михайла під впливом цих слів прикро змінився. "А що, коли цей Петренко справді більшовик... та коли поляки не вдержуться?" Одвівши очі од вікна, він дипломатично відступив од своєї пропозиції:

— Звичайно, панове, поляків можна було б зустрічати з почестями задля того, щоб вони не катували бідних селян, але я не настоюю...

— Так, так! — хитав головою Тюхтій.

— А я так думаю, що краще сидіти нам усім по хатах і не рипатись! — Це рештки непропитого здорового глузду взяли гору в Лопатчиній голові.

Питання вичерпано. Умовившись захищати один одного, як до чого дійдеться, нарада розійшлась.

Надворі отець Михайло, взявши під лікоть Лопатку, шепотом казав:

— Ви; Онуфрію Петровичу, попрохайте Шпона, щоб він замовив своє слово. Він же поляк...

Петренка другого дня в маєтку вже не було. Він пішов, взявши свою торбу і ні з ким не попрощавшись.

Десь із північного сходу далекі гармати гупали, немов ступи, обтрушуючи просо. А дні проходили тривожно і по-новому напружені.

Раз приніс Тюхтій чутку, що в десятьох верствах зупинилося більшовицьке військо. Відступають. Про Петренка казав, що той був на селі й подався з десятком корецьких хлопців на Чернечу Оболонь. Кажуть, поляків будуть бити...

Об обіді наступного дня приїхали квартир'єри і крейдою списали всі двері в маєтку. Тут тобі штаб, тут тобі розвідча кімната, а далі роти, батареї, ескадрони...

Шпон не виходив з хати, аж доки не прийшла пора по господарству поратись. Надів драні штани на живу ногу, а колодянку любовно оголив, як талісмана проти злого більшовицького духу...

На дворі димилися вже похідні кухні. Прибув штаб і розташувався у панському будинку... Двір оживав щодалі більше.

Шпон пішов напоїти Нерона. Кілька червоноармійців оглядали бугая, хапали його за зад і сміялись.

— Братва, кому порція мала!

Нерон сердито брязкав ланцюгом і поводив налитими кров'ю очима.

— Товариші, не чіпайте бугая, він зірватись може!

Всі подивились на Шпона.

_ Не лякай, папаша, ми лякані,— відгукнувся той,

що запитував про порцію.

._ Чий бугай? — звернувся до Шпона високий червоно-

армієць, видимо, командир.

' — Громадський... Корецької громади...— Шпон кляв у душі той час, коли задумав поїти бугая.

— А ти хто? Шпон пояснив.

— Так от, цього бугая ми зараз шльопнемо, понімаєш, папаша?

Такого звороту не сподівався ще більш наляканий Шпон.

— Та ви краще... той... візьміть у селі... теляток там... чи бичків... Це ж бугай породистий... медалю на виставці...

— Брось, дядя, заливать. "Породистий"! Ми породистих людей шльопаєм, а він, в три христа його мать, за бугаєм плаче!..

Високий, виходячи з сарая, наказав:

— Щоб порції на обід усім були!

Шпон тремтів, як зламана ресора. Колодянка стрибала по цегловій підлозі, наче її одкидало од землі електричним струмом.

Після двох пострілів велика Неронова туша гепнулась на дощату підлогу, а з рота та ніздрів потекла густа чорна кров.

— Готово! Свіжуй, хлопці!

Шпон лишив відро в шопі, несила було нести, і, хитаючись, пішов додому.

— Теж бугаець! Породистий! — почув він услід.

Не врятував Шпон панського бугая. Лопатка того дня не виходив з хати, прикинувся хворим, через що у Лопат-чихи в борщі варився порядний шмат бугаятини, командир прислав "хворому вчителеві".

Удосвіта з маєтку рушали червоні частини, лишивши по собі купи попелу там, де стояли похідні кухні, купу соломи та неприбрані Неронові кендюхи.

Два дні нікого не було, а на третій до маєтку заскочило з півста польської кінноти...

Перед цим Лопатка й Шпон розмовляли на ґанку коло ніколи. Розмова не відходила далеко од забитого Нерона.

— Коли б не нога, сам би пішов бити цих вошо-прудів...

Шпон за ці два дні схуд, але тепер очікування "своїх" бадьорило його.

Забачивши кіннотників, він побіг їм назустріч, але почув вигук:

— Стій, пшя крев...— і зупинився...

Офіцер під'їхав до Шпона, поперед наказавши підвести руки вгору.

Тільки вияснивши, хто такий Шпон, обшукавши його кишені, офіцер дозволив опустити руки.

— А то хто? Більшовик? — показав офіцер нагаєм на Лопатку.

— Ні, пане офіцере, то не більшовик. Більшовики втекли...

— Обшукати двір...

Шпон сподобився частувати у своїй господі пана капітана горілкою, прихованою "на всякий випадок". Від'їжджаючи, офіцер стиснув руку Шпонові.

— Ви, пане, як що, сповіщайте...

Після цього візиту проходили дні й тижні, а до маєтку ніхто не заїздив. Не з руки було, та й нецікаво.

Але Шпон чекав, що ще хтось із "своїх" його одвідає, і дочекався.

Як цвіла вже картопля, а баклажани вилискували на сонці масними ребрами, промайнула непевна чутка: поляків б'ють, поляки відступають.

— Не може того бути! — тупав Шпон колодянкою і ввечері пішов до отця Михайла.

— Кажуть, Владиславе Владиславовичу,— сумно хитав головою піп. — Кажуть ще, що ваш Петренко на Чернечій Оболоні босоту збирає проти поляків.

Отця Михайла за поляків не чіпали, так само, як і Тюхтія, що сидів саме тут.

— Люди кажуть... Збаламутився народ, не знає, чого йому треба.

— А в Корецькому тихо? — поцікавився Шпон.

— Як на мене, то тихо, не чувати чогось такого, а от Вишнянку поляки спалили, потому коло Вишнянки в лісі двох поляків забито... Як на мене, так не по правді це, хоч і сволоч народ!..

— Я, панотче, хочу пару коней та биндюга купити, то пак виміняти на свої корови...

— А це можна. Зараз кожен ладен коней здихатись, щоб у підводи не їздити...

Додому вертався Шпон з твердим наміром їхати в Польщу.

А чутка про відступ поляків була не дурна. Незабаром стало чути гарматні вибухи і з боку Дніпра, і з півдня.

Шпон хапливо ліквідував своє господарство. Пара коней і новий віз стояли в шопі там, де були раніш корови та свині.

Надвечір одного дня, як збирався вже Шпон виїздити, чути стало в маєтку рушничну та кулеметну стрілянину, а вночі пройшли повз маєток польські частини...

Шпон не спав цілу ніч, а ледве на світ позначило, навантажена хура з двома людськими постатями вирушила з панського двору.

Лопатка прокинувся рано. За маєтком чітко стукотів кулемет.

— Гашко, буди дітей та веди-но швидше до льоху! — гукав він жінці, а сам похапцем одягався.

Не встигли сховатись, як над парком вибухнув гарматний набій, потім другий, третій...

Кулемет замовк, а згорблені жахом постаті польських жовнірів перебігали в яр на протилежний бік маєтку.

У вогкому льоху Лопатчина сім'я забилась у найдальший куток. За кожним вибухом кричали діти, а Лопатка хрестився й утягував голову в плечі.

Незабаром у отвір дверей помітив Лопатка дим. У дворі щось горіло.

Що життя, коли в хаті можуть погоріти убогі лахи, без яких Лопатчиній сім'ї і голод, і холод?.. Вискочив Лопатка із схованки і похапцем почав виносити з хати до саду майно...

Через маєток бігли якісь люди, щось кричали йому, але вчитель не звертав уваги ні на людей, ні на постріли... Думками й тілом він був з перинами, ковдрами та стільцями, що виносив він їх до саду. Коли ж не було чого носити, сів Лопатка на ліжку й закам'янів.

Вже як пройшли лави червоних і дотлівали рештки спаленої ґуральні, а сонце десь на заході доганяло втікачів, Лопатка очуняв. Пострілів не чути було. Жінка з дітьми метушилася між садком та шкільним будинком, що лишився цілий, і Лопатка почав допомагати вносити речі.

Взявши мішка з житом на плечі, він побачив, що по Дворищу, прямуючи до нього і спираючись на рушницю, Шкандибав Петренко.

Одна нога його була без чобота, обмотана полотняним Рушником, через який просякала кров.

Лопатка, широко розплющивши очі, дивився на Петренка. Сизий ніс йому зблід, немов його хтось намазав крейдою. Жінка й старші діти полохливо збились докупи.

Коли Петренко підійшов ближче, Лопатка поставив мішка на землю:

— Що це у вас з ногою?

— Трохи поляки у лісі подряпали... та й болить же, клята! — скривився він і сів на мішка.

— А Шпон поїхав...— не знаючи що казати, промовив Лопатка.

Петренко з легенькою посмішкою подивився на нього:

— Поїхав, та недалеко... Під лісом з простреленою головою лежить... манаття коло нього... Певне, поляки, однімаючи коні, пристрелили... Втікати їм швидко довелося...— Петренко скривився од болю...

В цей час близький грім хряснув і розлігся тисячами лун у вогкому вечірньому парку... Земля задрижала...

Лопатка від жаху впав на землю, а Петренко, забувши про ранену ногу, підскочив з мішка.

Над ґуральнею піднялася хмара попелу й диму. Димаря не було...

Коли спала курява, перевів Петренко очі на школу. Вона стала ніби вища, а перекошені вікна її гордовито дивилися через руїну в далечінь полів...